

NŐK A MAGYAR TUDOMÁNYBAN

Kissné Novák Éva

a szociol. tud. kand., egy. doc. (BKÁÉ) eva@philo.u-szeged.hu

1998-ban a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen által rendezett konferencián Londa Schiebinger *A nők és a tudomány az újkorban* címmel tartott előadásában többek között a következőket mondta: „A nők problémakörét vizsgálva úgy találom, hogy nem az a baj, hogy mindig gyűlölték, hanem az, hogy mindig is túlságosan szerették őket... A nőket – legalább is az európai és az amerikai közép- és felsőosztálybeli nőket – az otthon angyalaiként eszményítették, piedesztálra emelték, és az állam jövőjének polgárainak erkölcsi nevelőiként tisztelték őket. Ez a túlzottan védelmező szeretet elfojtotta a nők alkotókedvét. Azok a kultúrák, amelyek megkímélik a nőket a borzalmaktól, gyakran az elismeréstől is megfosztják őket. Tehetségük ellenére a nőket kirekesztették az intellektuális élet felső köreiből – a tudományból, művészetekből és a filozófiából – kizárólag nemük miatt. Marie Curie, a világ első kétszeres Nobel-díjas tudósa csak azért nem válhatott a tekintélyes párizsi Akadémia des Sciences tagjává, mert nő volt.”¹ Nem vagyok bizonyos abban, hogy az idézett vélemény teljes egészében igazolható lenne akár az utóbbi évszázadban, az azonban kétségtelenül igaz, hogy a nőket kirekesztették az intellektuális élet felső köreiből. Teljes mértékben igaz viszont Magyarországra, ahol a nőhallgatók szinte a századfordulóig ki voltak zárva az egyetemekről. 1896-ban iratkozhattak be az első, bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára készülő nőhallgatók a budapesti egyetemre. Jelentős változást e tekintetben az első világháború éveit hozták. Ekkor ugyanis a férfiak katonai

szolgálatát következében az egyetemeken megduplázódott a nőhallgatók aránya.²

1926-ban Klebelsberg Kunó minisztersége idején születik meg az a törvény, amely kimondja a fiú és leány-középiskolák képzésének egalizációját, ti. hogy az itt szerzett érettségi bizonyítványok egyenlő értékűek, s így egyaránt alkalmasak a főiskolai és egyetemi felvételi kérelmek elbírálásához. Néhány korlátozás ugyan érvényben maradt (pl. továbbra sem nyerhettek nők felvételt a jogi karokra, a Közgazdaságtudományi Kar közgazdasági és közigazgatási osztályára), ez az 1926. évi XXIV. törvény mégis fontos lépés volt az értelmiségi pályákra törekvő nők számára. Ugyancsak Klebelsberg szorgalmazta a nők magántanári habilitációját: „nem lehet komoly érvet az ellen felhozni, hogy azok a nők, akik... szakjukban oly fokú elmelejedést és tudományos eredményt mutatnak fel, mely férfi kollegáiknak már lehetővé tenné az egyetemi magántanári jogosítás megszerzését, attól ők nálunk – ellentétben a külföld legtöbb államával – tisztán női mivoltuk miatt elűtessenek.”³

Az említett jogi akadályok más egyéb hátráltató tényezőkkel (pl. szemlélet, anyagi okok) együtt azt eredményezték, hogy bár egyre növekvő számban szereztek a nők diplomát, a tudomány dicső könyvébe azonban csak kevesen írták be nevüket. A két világháború közötti időszakra tekintve a közelmúltban megjelent *Magyar Tudó lexikon* mindössze tízet tart számon.⁴ Ezek a tudós asszonyok azonban igen „férfias tudomá-

¹ Londa Schiebinger: *A nők és a tudomány az újkorban*, 2000. 1999/7. 54-58 p.

² Lásd Ladányi Andor: *Két évforduló*, Educatio, V. évf., 3.

³ Idézi: Lányi A.: *Két évforduló*, uo.

⁴ *Magyar Tudó lexikon*, Better-MTESZ-OMIKK, 1997

nyokban” jeleskednek. Van közöttük világ-hírű matematikus (Péter Rózsa); építész (az építészettörténettel foglalkozó Zádor Anna), fizikus, aki a kozmikus sugárzást kutatja (Forró Magdolna); biofizikus, aki napenergia hasznosításával foglalkozik (Telkes Mária); elismert statikus szakértő (Pécsi Eszter); mineralógus, az egyetemi magántanárrá kinevezettek egyike (Vendl Mária Dudich Endréné); növényillusztrátor (Csapody Vera); a radioaktivitást tanulmányozó és abban nagyszerű eredményeket elérő (Róna Erzsébet); vegyész, aki Marie Curie laboratóriumában dolgozik (Götz Irén Júlia), valamint a filozófus (Dienes Valéria). A lista nem teljes. A Trianon következtében elvesztett kolozsvári egyetemről az anyaországba települt professzorok közreműködésével 1921-ben Szegeden megalapított Ferenc József Tudományegyetemre már az első évben kinevezik Károly Irént az elektromos sugárzások kísérleti tanának magántanárává. Az egyetem évkönyveinek tanúsága szerint ő a Matematikai-Phisikai Társulat egyik alelnöke, és 1929-ig szerepel az egyetem évkönyveiben.⁵ Szintén hiányzik a tudóslexikonból Kol Erzsébet, aki a Ferenc József Tudományegyetemen járja végig igen sikeresen az egyetemi ranglétrát: 1921-22-től megbízott tanársegéd, 1923-tól adjunktus, 1932-től magántanár, majd 1937-től intézeti tanár az Általános Növénytan Intézetben. Emellett a Szegedi Alföldkutató Bizottság rendes tagja, aki számos publikációval gazdagította tudományterülete irodalmát.⁶ Az említett két példa csupán jelzi, hogy a nők részvétele a magyar tudományos közéletben hiányosan és rendszertelenül dokumentált. E dolgozat – tekintettel arra, hogy a kutatómunka még távolról sem mondható befejezettnek – mindössze néhány dologra vállalkozik:

⁵ A *Ferenc József Tudományegyetem évkönyve*, 1921-22 – 1928. évfolyam

⁶ Lásd erről a *Ferenc József Tudományegyetem évkönyveit*, 1921-22–1940 évfolyamok.

- Vázolja a nők helyét a tudományban és a tudós generációk képzésében, felmutatva azokat a jellemzőket, amelyek a nők esélyegyenlőtlenségéről tanúskodnak, vizsgálva ezek okait is.

- A szegedi tudományegyetem példáján nyomon követi az 1921 és 1975 között végbement változásokat, feltételezve, hogy az itt tapasztalt tendenciák lényegében meg egyeznek az országosakkal. Konkrét adatok birtokában vizsgálja a nők részvételét a tudományos kutatásokban és az oktatásban.

- A Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Köztestületi tagok 1999* című kiadvány adatainak felhasználásával képet ad a nők részvételéről a mai magyar tudományos közéletben. Megvizsgálja, mely tudományterületen található a legtöbb nő, s megkísérli körüljárni ennek okait.

1. Nők a tudományos képzésben és kutatásban

Izgalmas feladat lenne pontosan kideríteni, hogy milyen okok játszottak szerepet abban a folyamatban, amelynek eredményeként a nőket a magasabbrendű szellemi tevékenységre alkalmatlannak minősítették. A történet meglehetősen régi keletű, hiszen ha a görög kultúráig megyünk vissza az időben, azt figyelhetjük meg, hogy bár a tudománynak Pallas Athéné személyében⁷ istennője és nem istene van, a tudomány művelői férfiak. Megfogalmazások tucatjait idézhetnénk, melyek szerint a tanult nő egyenesen természetellenes, a nők felsőfokú képzése ellentmond Istennek a nőkre szabott feladatával, és erkölcsi romláshoz vezet.⁸ Kant hűvös távolságtartással így fo-

⁷ “Athéné találta fel a fuvolát, a kürtöt, az égetett agyagedényt, az ekét, a gereblyét, ... a zablát, a kocsi és hajtót. Ő tanította meg az emberiséget a számok tudományára és valamennyi női foglalkozásra.” In: Robert Graves: *Görög mítoszok* Európa 1970. 147. o.

⁸ Különösen aktív szerepet vállalt ebben az érvelésben a katolikus egyház. Vö. Mayer Béla (püspök, kalocsai kanonok): *A nőkérdés keresztény szempontból*, 1902.

galmaz: „A tudomány és az elvont gondolkodás idegen a nők lényegétől.”⁹ Kialakult sztereotípiákkal, jogi akadályokkal, saját belső kételyeikkel kellett megküzdeniük azoknak a nőknek, akik mindezek ellenére vonzódtak a tudományos pályákhoz, a könyvek titokzatos világához, a természet titkaihoz, és maguk is szerettek volna azok közé tartozni, akik képesek e titkokat megfejteni. Lényeges változás történt e tekintetben az utóbbi 100 évben, de valódi áttörésről inkább az utóbbi 40- 50 évben beszélhetünk mind nemzetközi, mind magyar vonatkozásban. Ezt mutatja az alábbi két táblázat.

Az összes beiratkozott közül nő¹⁰

	1960	1995
Alsófokú oktatásban	43 %	46 %
Középfokú oktatásban	40 %	45 %
Felsőfokú oktatásban	34 %	45 %

1. táblázat • A nők száma az oktatásban (%)

A nőhallgatók aránya a magyar felsőoktatásban is dinamikusan növekedett, sőt – a nemzetközi tendenciákkal megegyezően – megindult egyes értelmiségi pályák elnőiesedése.¹¹

A nők a felsőoktatás különböző szintjein nemcsak mint hallgatók jelentek meg, hanem mint oktatók, kutatók is. Ezeket az adatokat vizsgálva szembevetendő, hogy az úgynevezett női foglalkoztatási piramis ezen a területen is érvényesül. Ez azt jelenti, hogy az alacsonyabb beosztásokban viszonylag magas a nők aránya, s amint egyre feljebb haladunk, mind kevesebb nőt találunk. Ez olyan tendencia, amely nemzetközi méretekben megfigyelhető, s amely már a század 30-as éveiben is igaz volt, s a trend máig alig változott valamit. Ez a tendencia

⁹ Kant: *Megfigyelések a szép és fenséges érzéséről*

¹⁰ Közli: Koncz Katalin: *A nők iskolázottsága nemzet-*

közi összevetésben, Társadalmi Szemle, 1996/7. sz.

¹¹ Az adatokat közli Ladányi Andor: id. mű 386-387 p.

tértől, időtől, társadalmi rendszertől, foglalkozási ágtól függetlenül érvényesül. Ennek bizonyítására néhány jellemző adatot említek. A Ferenc József Tudományegyetemen igen nagy számban foglalkoztattak „fizetés nélküli” „díjitalan” tanársegédet, ami megfelelt a kor (magyar) gyakorlatának, (Szentgyörgyi Albert is így kezdte egyetemi pályafutását), illetve megbízott tanársegédet. Közöttük viszonylag sok nőt találunk. Vélhetőleg ebből a csoportból – mind a nők, mind a férfiak közül – sokan döntöttek pályamódosítás mellett különféle megfontolásokból, és csak egy kisebb hányad választotta hivatásául a tudományos kutatást, s vált a magyar tudomány meghatározó személyiségévé. De az mindenképpen elgondolkodtató, hogy a meglehetősen népes női mezőnyből, pl.: az 1937-38-as tanévben összesen 5 nőt regisztrálnak: 2 fő lektor, 1 testnevelő és csak 2 fő tanár (a már említett Kol Erzsébet és Magyary Zoltánné Techert Margit, aki *Az Arisztotelesz utáni görög filozófia története* című tárgykör magántanára 1933-40-ig).¹²

A tradicionális munkamegosztás gyakorlata kétségtelenül az egyik legerősebb korlátozó tényező a nők előmenetelében. A legtöbb kultúrában igaz, hogy a család, háztartás, gyermeknevelés, gondozás feladatai elsősorban a nőket terhelik. Ez egy bizonyos életkorban határozott hátrányt jelent, de a későbbiekben is korlátozza esélyeiket a szakmai, tudományos előrehaladásban. Tipikusnak tekinthető, hogy két ambiciózus fiatal házasságában a nő rendelkezik alacsonyabb szakmai előrehaladásával a férjnek. Ez a szereposztás egyszerre bizonyítja a hagyomány igazságát (ti. hogy a férj a családfenntartó, neki kell többet keresni), és teremti újjá a tradicionális munkamegosztást. A magyar tudományos közéletben üdítő kivételként tartunk számon néhány olyan párt, akik a szakmában is egyenjogú partnerként dolgoznak együtt.

¹² Lásd Ferenc József Tudományegyetem évkönyvei, 1921/22 – 1940 évfolyamok

TANÉV	Nappali tagozat (fő)	Nappali tagozat (%)	Esti-levelező tagozat (fő)	Esti-levelező tagozat (%)	Összes (fő)	Összes (%)
1946/47	5 503	22,0	269	22,1	5 772	22,0
1950/51	6 780	25,6	943	15,7	7 723	23,8
1955/56	7 832	25,5	3 067	20,8	10 899	24,0
1960/61	11 136	37,9	3 582	23,5	14 718	33,0
1965/66	21 611	42,4	15 112	35,2	36 723	39,1
1970/71	24 036	44,7	10 396	38,9	34 432	42,8
1975/76	30 611	47,6	21 341	49,4	51 952	48,3
1980/81	31 942	49,9	18 372	49,5	50 314	49,7
1985/86	33 563	52,3	19 625	55,8	53 188	53,7
1990/91	37 409	48,8	14 098	54,7	51 507	50,3
1995/96	67 361	52,0	29 989	59,9	97 350	54,2

2. táblázat • Nőhallgatók száma és aránya a felsőoktatásban

A tradicionális munkamegosztásnak van még egy eleme, amely szintén hátrányos a nők szempontjából. Megszoktuk, hogy a férfi a vezető, ő irányítja, szervezi a tennivalókat, s ez még akkor is érvényesül, ha egy munkahelyen mindketten azonos képesítéssel, szaktudással rendelkeznek. Sőt, a tradíció ereje olyan jelentős, hogy ha az összehasonlítás a nő javára kedvezőbb, még akkor is érvényesül a korábbi gyakorlat. Fogalmazhatunk úgy, hogy szinte minden társadalom természetesnek tartja, hogy a családon belüli férfi-nő viszony – amely az európai kultúrákban a férfi hatalmát jelenti a nő fölött – a munkahelyen mintegy meghosszabbítódik. „Természetes”, hogy pl. egy tanszéken lévő két azonos felkészültségű, kvalitású munkatárs közül a férfi lesz a tanszékvezető. Emellett szól egy sor olyan érv, amely a tradíciókban gyökerezik, s amelyeket gyakran ki sem mondanak, de a férfiak természetesnek tekintik, s a nők jelentékeny része hallgatólagosan elfogadja. Pl. a nőknek a munka mellett még ott a család, háztartás, nem bírná a vezető pozícióval járó többletterheket. A nők nem jó vezetők, érzékenyek, határozatlanok stb. A férfi családfenntartó, neki kell többet keresnie.

A tudományban még mindig nem igazán megszokott az eredményes nő. Ha sikereket ér el, azonnal gyanús lesz (nem ritkán a nők körében is). Ezzel (is) magyarázható, hogy a nőktől gyakran többet követelnek ugyanazon tudományos címért, hogy a gyanú árnyékát is elkerüljék az érintettek. Több, a tudományos pályán imponáló eredményeket felmutató nő nyilatkozta egybehangzóan, hogy többet kellett teljesíteniük, mint férfi kollégáiknak. Az sem tekinthető egyedi esetnek, hogy a vezető pozícióba került kolléga igyekszik kiküszöbölni az ismételt versenyhelyezetet. Így rögzül és teremtődik újjá „a hatalom masculin jellege és követelménye”.¹³

Akadályok, melyeket magunkban hordozunk. Sok tanulmány szól a sztereotípiáknak a személyiségre gyakorolt hatásáról.¹⁴ A fenti minták akarva akaratlan beépültek, beépülnek a nők gondolkodásmódjába, szemléletébe, s bár tudatosan gyakran tiltakoznak a férfi felsőbbrendűsége ellen, a mindennapi gyakorlatban csendben elfogad-

¹³ Koncz Katalin: Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően, *Munkaügyi Szemle*, 1999/1. sz.

¹⁴ Lásd pl. H. Sas Judit: *Nőies nők, férfias férfiak*, Akadémia Kiadó, 1984.

ják azt. Küivált azok a nők, akik tradicionális értékrendet követő családban szocializálódtak, akik a látott, megélt mintákban a patriarchális értékrendet sajátították el. Ez eredményezheti azt, hogy a tudományos pálya presztízsénél többre értékelik a hagyományos női szerepkört, és azt részesítik előnyben, vagy bár elérnek bizonyos kezdeti sikereket, de családot alapítva alárendelik magukat a családfenntartó férj szakmai ambícióinak. Nincs elég önbizalmuk, s az első kudarcok láttán felmerül bennük a kétely: lehetséges, hogy nem képesek a tudományos követelményeknek úgy megfelelni, mint a férfiak?

A fenti okok, és bizonyára még sok egyéb tényező melyeket nem említettünk, együttesen okozza azt, hogy a nőknek általában kisebb a késztetésük a hatalomra, mint ahogy ezt felkészültségük, adottságaik indokoltá tenné. Úgy vélem, hogy ez is szerepet játszik abban, hogy bár a nők érzékelik az úgynevezett *üvegplafon* jelenségét, ez általában nem okoz olyan krízishelyzetet, amelyet ne tudnának kezelni.

Az anyagi körülmények, mint akadályozó tényezők. E tekintetben elsősorban a sajátos, Közép- és Kelet-Európában jellemző viszonyokról kell szólni. Az ismert történelmi okok miatt itt létrejött az úgynevezett *kétkeresős* családmódel, megtörtént a nők tömeges munkába állása, fontos törvények születtek a nők emancipációja érdekében, de nem jöttek létre azok az anyagi feltételek, amelyek mindezen folyamatok bázisát jelenthették volna. A szűkös anyagi lehetőségek, az ideologikus elemeket tartalmazó munkahelyi szabályozás miatt itt nem vagy alig létezett a családi feladatokban a kiegészítő munka. A háztartási-családi feladatokat segítő infrastruktúra igen fejletlen volt. Mindez elsősorban a nőket sújtotta, mivel a tradicionális munkamegosztás következtében ezek főként az ő tennivalóikat szaporították.

Ebben az összefüggésben kell átgondolni azt a tényt is, amit már korábban említettünk,

hogy az egyenlő munkáért egyenlő bért szép jelszava csak írott malaszt maradt. (Megjegyzem ez világjelenség még ma is. Tény, hogy pl. Svédországban akciót sürgetnek ez ellen a tendencia ellen. Ez a Plans of Action in Swedish Academia). A rosszul fizetett értelmiségi nők, amennyiben pl. egy válás után egyedül maradtak gyermekkel, egészen drámai helyzetbe kerültek. Sajnos nem újságírói fogás csupán, mikor arról írnak, hogy a szegénység feminizálódik. Magyarországon, pl. a rendszerváltás előtt, amikor a bankszakma még nem számított kiemelten jó ágazatnak, az szinte csak női alkalmazottakkal dolgozott. Természetesen az első számú vezetők férfiak voltak. Az utóbbi 10-15 évben, mióta ez a helyzet megváltozott, a férfiak „visszafogalták” a bankokat.

2. Nők a szegedi egyetemen

A Szegedi Ferenc József Tudományegyetemet 1921-ben alapították állam- és jogtudományi, humán és természettudományi, illetve orvostudományi karral. A jogi kar szigorúan tartotta magát konzervatív hagyományaihoz, amelynek értelmében nők nem látogathatták a fakultás óráit, így természetes, hogy női oktatója sem volt a karnak. A másik két kar kezdettől fogva foglalkoztatott nőket, bár mint korábban említettem, nagyobb részüket nem állandó státuszban, fizetés nélkül, tanársegédi illetve gyakornoki feladatok ellátására. Egyetlen, magántanárként alkalmazott hölgy található az imponáló névsorban: Károly Irén, aki az elektromos sugárzások kísérleti tanának volt magántanára.

Az első igazán meglepő tény egy máig létező sztereotípiát cáfol. A közfelfogás szerint a nők elsősorban a humán tudományokhoz vonzódnak, lelki beállítottságuk elsősorban ezek művelésére teszi őket alkalmassá. Ezzel ellentétben az évkönyvek tanúsága szerint a 20-as évektől itt tanító, kutató hölgyek a természettani intézetben, az általános növénytani tanszéken, mind többen a vegy-

	1967/69	1974/75	1984/85	1990/91	1994/95
Tanárságéd	27	35	54	60	57
Adjunktus	16	39	64	71	68
Docens	4	7	22	41	68
Egyetemi tanár	—	—	4	—	7
Összesen nő	47	71	144	172	200
Összes oktató	nincs adat	nincs adat	510	549	604

4. táblázat

tani intézetben, az egyetemi gyógyszerárban, az ásványtani és állattani intézetben, a különféle klinikákon (gyermek, bőrgyógyászat, ideg-és elmegyógyászati klinikán) dolgoznak. Egyetlen nő van, Techert Margit, aki a filozófiát kutatja jelentős eredménnyel. Ha a *Magyar Tudó lexikon* adataira gondolunk, ugyanezre a megállapításra jutunk.

Az egyetemi évkönyvek 1945-46-os tanévig tudósítanak az egyetemen történt legfontosabb változásokról. Sajnos a változások okairól semmilyen információval nem szolgálunk, így csak a szikár tényeket regisztrálhatjuk. 1921 és 1945 között összesen 23 nő dolgozott tanárságédi vagy ennél rangosabb munkakörben. (A gyakornokokat nem vettük számba a nagy fluktuáció miatt). Közülük 5 lett egyetemi magántanár illetve kinevezett intézeti tanár: Károly Irén, az elektromos sugárzások kísérleti tanának magántanára; Kol Erzsébet, aki az általános növénytani intézetbe kap intézeti tanári kinevezést; Magyary Zoltánné Techert Margit, az Arisztotelész utáni görög filozófia története című tárgy magántanára és a Bartók György által vezetett filozófia tanszéken dolgozik; Banga Ilona, az enzimek kémiája című tárgy magántanára a vegytani intézetben és Csajághy Márta, aki az ideg-és elmegyógyászati klinikán dolgozik, és 1943-ban lesz magántanár.

Nem tudjuk, hogy a többiek miért válnak meg az egyetemről. Egy-két esetben valószínűsíthető lehet, hogy családi változások miatt nem szerepel valaki két év múlva már az évkönyv nyilvántartásában. Az egyéni

életutak pontos feltérképezése adhatna választ arra a kérdésre, hogy ők végképp búcsút mondanak-e a tudományos pályának. Feltételezhetjük, hogy többen középiskolai tanárként folytatják munkájukat, hasznosítva az egyetemi praxisban szerzett tudást is.

1947 és 1967 között nem készült egyetemi almanach, így nem lehet nyomon követni a minket érdeklő változásokat sem. Időközben az egyetem felépítése is megváltozik. Kiválik a Szegedi Orvostudományi Egyetem (a későbbi Szentgyörgyi Albert Orvostudományi Egyetem elődje), és létrejön a többi egyetemi kart magába foglaló József Attila Tudományegyetem. A dolgozat további részében szereplő adatok ez utóbbira vonatkoznak. A számok dinamikus növekedésről tanúskodnak mind a hallgatói létszám, mind az oktatók tekintetében.¹⁵ (4. táblázat)

Az adatok jól mutatják, hogy a szocializmus jóval szélesebbre tárta a kaput a nők előtt, mint a korábbi kultúrpolitika. Ez mindenekelőtt a hallgatói létszám változásain mérhető kitűnően. A nők éltek a megváltozott lehetőségekkel, és természetesnek mondható, hogy a megnövekedett hallgatói létszámból egyre több tehetséges, a tudományos pálya iránt elhivatottságot érző nő került ki. S bár a foglalkoztatási piramis itt is jól kirajzolódik, a számok értelmezéséhez érdemes néhány szempontot mérlegelni. A tudományos pálya nem kecsegtet gyors és látványos sikerekkel. A komoly eredményeket

¹⁵ Lásd a *József Attila Tudományegyetem évkönyveit*

évekig tartó tanulás, kísérletezés, kutatás, elmélyült meditáció előzi meg. Ezért nem meglepő, hogy a vizsgált időszak kezdetén csak kevesen jutottak el a tudományos fokozat megszerzéséig. Jelentős viszont a rangban feljebb lépők aránya, s ez nem elhanyagolható, tekintettel arra, hogy a magyar felsőoktatási gyakorlat szerint ez is részben szakmai előrelépéshez volt kötve (nyelvvizsga, doktori cím megszerzése, publikációk). A nők aránya a tanársegéd kategóriájában a nyelvi és az ún. kísérletezős tanszékeken a legmagasabb. A nők oktató munkája nélkülözhetetlen ezeken a tanszékeken. Ha tehát a tudományos tevékenységet kissé tágabban értjük, akkor lényegesen kedvezőbb képet kapunk a nők részvételéről a tudományos életben.

Látványos növekedést mutat a docensi beosztásban dolgozó nők száma, ami azt mutatja, hogy egyre többen jutnak el a kandidátusi vagy a PhD fokozat megszerzéséig; s egyúttal bizonyítja, hogy a nők éppolyan alkalmasok a tudományos kutatásra, mint férfi kollegáik. Bizonyos, úgynevezett női erények, pl. türelem, kitartás, szorgalom, precizitás stb. némely szakmában kifejezetten jó esélyeket biztosít számukra. (Erről bővebben az országos adatok áttekintésekor szeretnék szólni.)

Tágabb időintervallumot véve alapul megállapítható – egybehangzóan az országos adatokkal – hogy az egyetemi tanári székig csak kevés nő jut el.¹⁶ Emögött a tény mögött – biztosra vehető – okok egész sora található. Sajnos nem állnak rendelkezésünkre olyan vizsgálatok, amelyek alapján korrekt módon meg lehetne állapítani az okokat, és azon belül a fontossági sorrendet. Így elsősorban személyes információkra alapozva próbáljuk meg összefoglalni azokat az okokat, amelyek tipikusan előfordulnak a nőket hátrányos helyzetbe hozó tényezők között.

¹⁶ Lásd erről: How to boost the careers of women in science? *Nature* 9. September 1999. 99 p.

Ezt megelőzően tekintsük át a nők helyét és szerepét a mai magyar tudományos életben.

3. Nők a mai magyar tudományos közéletben

Induljunk ki a tényekből¹⁷. Az MTA az általa kiadott *Köztestületi tagok* című kötetben 9011 tudományos minősítéssel rendelkező kutatót regisztrált, ebből 1727 nő (19,16%), az alábbi megoszlásban:

akadémikus	7+1
akadémiai doktor	185
kandidátus, PhD	1534

Mint a fenti adatból is kitűnik, a minősített kutatók mintegy 20%-a nő, de az egyes akadémiai osztályokban eltérő arányban szerepelnek. Itt már igazolódni látszik a közfelfogás, ugyanis a nők legkisebb arányban a műszaki, a fizikai és a matematikai tudományok osztályában találhatóak. Am éppén ezekben az osztályokban figyelhető meg, hogy a nők, alulreprezentáltságuk ellenére, arányaiban több akadémiai doktor illetve akadémikus címet szereztek. A matematikai osztályban pl. mindössze 37 nő található, de ebből 2 fő akadémikus, 2 fő a tudományok doktora címet viseli. A fizikai osztályban 40 nőtől 4 nagydoktor. Ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg, pl. az agrártudományok osztályában, ahol 212 tudományos minősítést szerzett nőtől 6 jutott el az akadémiai doktor fokozatig.

Jól látható, hogy a nők jelentős arányban vannak jelen országosan is az ún. kísérletes tudományokban (pl. a kémiában), illetve a viszonylag új tudományokban (pl. szociológia, neurobiológia). Itt található a legtöbb nagydoktor, ami arra enged következtetni, hogy a nők igen fogékonyak az új problémák és problémamegoldások iránt. Érdeklenség, hogy még a hadtudományokban is szerzett egy nő tudományos fokozatot.

¹⁷ Az alábbi adatok az 1999-es állapotot mutatják.

Tudományos osztály	összes tag	nők (fő)	nők (%)
Nyelv- és irodalomtudományok	589	187	31,75
Filozófiai és történettudományok	856	236	27,57
Matematikai tudományok	339	37	10,91
Agrártudományok	1052	212	20,15
Orvosi tudományok	1480	309	20,88
Műszaki tudományok	901	59	6,55
Kémiai tudományok	1111	198	17,82
Biológiai tudományok	682	213	31,23
Gazdaság- és jogtudományok	1099	206	18,74
Földtudományok	424	60	14,15
Fizikai tudományok	478	40	8,37

Áttekintve a különböző tudományterületeken szerzett tudományos minősítéseket, a következő adatsort kapjuk.

	akadémikus doktora	tudományok PhD	kandidátus
Nyelv-és irodalomtudományok	0	12	175
Filozófia és történettudományok	3	23	210
Matematikai tudományok	2	2	33
Agrártudományok	0	6	206
Orvosi tudományok	1	57	251
Műszaki tudományok	0	3	56
Kémiai tudományok	0	22	176
Biológiai tudományok	0	31	182
Gazdaság-és Jogtudományok	2	22	182
Földtudományok	0	3	57
Fizikai tudományok	0	4	36

A beszédes számok után sok kérdés fogalmazható meg. Mi okozza az egyes tudományterületeken látható eltéréseket? Vane egyéb oka – az említettek kivül – annak, hogy bizonyos tudományokban a nők sikerebbnek mondhatók? Mi az oka annak, hogy a nők még mindig kevesen jutnak el a tudományok doktora címének megszerzéséig?

Ez utóbbi kérdésre próbálunk választ adni, amely egyúttal összegezni kívánja a nők tudományos előmenetelében tapasztalható hátrányokat. A felsorolás nem tekinthető fontossági sorrendnek is.

A nők életükből egy meghatározott időt elsősorban anyaként, feleségként töltenek el, ami bizonyos mértékű lépéshátrányt eredményez. A gyermeket is vállaló nők akkor tudnak intenzívebben foglalkozni tudományos kutatással, amikor a gyermekek önállóvá váltak. Ez a tudomány szempontjából elvesztegetett idő gyakran behozhatatlan hátrányt jelent (pl. bizonyos ösztöndíjak, képzési formák stb. korhoz kötöttek). Életüknek egy olyan időszakában, amikor a férfiak az akkumulált tudást kamatoztatják tudományos munkájukban – jellemzően főként a társadalomtudományok területén –, akkor a

saját szakmai pályájukat kezdő nők gyermekeik mellett vállalnak további feladatokat.

- Jellemzően szerényebben terveznek, mint férfi kollegáik. Kisebb az önbizalmuk, és hajlamosak a kudarcokat úgy értelmezni, hogy ők nem képesek ezeknek a feladatoknak az elvégzésére. Ezért gyakori, hogy férfi kollegáik „keze alá dolgoznak”: a nőé a munka, a férfié a siker.

- Nem elhanyagolható a munkahelyeken a hatalom szinte kizárólagos masculin jellege. A „főnökök” magától értetődőnek tekintik, hogy a beosztottak elvégzik a tudományos eredmény szempontjából oly fontos „aprómunkát” (adatokat gyűjtenek, kísérleteket végeznek). Érdemes figyelemmel kísérni, hogy a több névvel aláírt publikációk között mennyi a nő, de sohasem az ő nevük az első.

- A nők általában érzékenyebbek, belső konfliktusait mélyebben élik meg, nehezebben dolgozzák fel. Ez újabb hátrányt jelent, hiszen életünk sok konfliktussal terhelt. Bár vannak olyan nők, akik magánéleti kon-

fliktusait szakmai sikerekre váltják, de megkockáztatom, nem ez a tipikus.

- Még egy rendhagyó megjegyzést tennék: talán a tudományos pályán lévő nők egy jelentékeny része is komolyan vette azt a sztereotípiát, mely szerint a nők nem rendelkeznek olyan, elemző, szintetizáló, elméletalkotó készséggel, amely a tudomány felső szintjein elvárható. Ezt is számba kell vennünk, amikor arra a kérdésre keresünk választ, hogy miért van az elvárhatónál kevesebb nő a legmagasabb kvalifikációval rendelkezők körében.¹⁸

A megfogalmazott problémákat továbbgondolásra ajánlom. Zárásként hadd idézzem Ernie Pyle gondolatát: „Nincs értelme küzdeni, de nincs más választásunk, mint küzdeni.”¹⁹

¹⁸ Pl. a közgazdaság-tudományi bizottságban regisztrált 203 minősítéssel rendelkező férfiből 35 a tudományok doktora (kb. 17 %), míg a 65 nőből 3 érte el ugyanezt a címet (4,6 %) In: MTA *Köztestületi tagok* Bp. 1999.

¹⁹ *What small potatoes we all are*, Biográf 1992. 127.p.

Helyreigazítás

Folyóiratunk februári számában az MTA új levelező tagjait bemutató rovatban Mészáros Rezső akadémikus néhány életrajzi adata sajnos tévesen jelent meg. Mészáros Rezső nem 1934-ben Budapesten, hanem 1942-ben Makón született. A tévedésért a szerző és Olvasóink szíves elnézését kérjük.

Az MTA új levelező tagjai

E számunkban befejezzük az Akadémia új levelező tagjainak 2001. szeptemberi számunkban elkezdett bemutatását. A szerkesztőség az új tagoktól a következő három kérdésére kért feleletet:

- Milyen körülmények játszottak szerepet pályaválasztásukban, és befolyásolták későbbi életútjukat?*
- Vannak-e kapcsolódásaik messzebb álló tudományterületekkel?*
- Milyen terveik vannak további tudományos munkásságuk tekintetében?*

Ezúttal Arató Péter, Blaskó Gábor, Janszky József, Lénárd László, Németh Tamás, Pap László és Sótónyi Péter válaszait közöljük.